

וכן המים, מתברכים על ידי התפילה כמימי בארה של מרים שהיו רפואה לכל (כדאיתא בויק"ד כב). ועל כן נקראים 'מים חיים' – שיש בהם כח חיות ד'חיי עולם' על ידי כח השפלות והפשטות שיש בהם. וזוהי ברכת המים שאחר התפילה – להמשיך שפלות וחיות בגוף. ועל כן נכון לכל אדם, וכל שכן חולה, הצריך לאכול מיד בקומו בבוקר, ואפילו רק לשתות מים – שיקבל מקודם עול מלכות שמים על-כל-פנים בקריאת פסוק ראשון של קריאת שמע ויתפלל עכ"פ פסוק אחד של רחמים, ומקיים 'ועבדתם...!'

וזהו חלוקת זמני האכילה לפי האנשים השונים: שעה רביעית לכל אדם, ששית לתלמידי-חכמים (פסחים יב:), תשיעית לאגריפס (שם קז:) – שאז השלימו עבודתם הקודמת (על פי דברי סופרים יא). ועוד יש לכיין במה שאמרו 'כולם פת שחרית במלח וקיתון של מים מבטלתן' – האכילה כדרכה של תורה, פת במלח ומים במשורה, להברות הגוף ולקיום חיותו בלבד, לא למלאות תאוותו, שמוזה באים כל החולאים של הגוף ושל הנפש, כמו שאמרו 'מלא כריסי זיני ביש'. ומזה התחלת החטאים והסתת היצר שגרם מיתה בעולם על ידי תאות אכילה (עפ"י תקנת השבים עמ' 166).

'התקוששו וקושו. ואמר ריש לקיש: קשוט עצמך ואחר כך קשוט אחרים' – 'כל מיני צער ויסורין שיש לאדם על ידי אדם אחר, בין מדעתו בין שלא מדעתו, רק בגרמא דילה נגרם צער לאחר, וכן אפילו מוכיחו ועל ידי זה מצטער – הוא ה'רצועת מרדות' לו על עונו [כי גם הבושה והצער שיש לאדם בעונו כשמוכיחין אותו, גם זה הוא ליסורין על עונו]. ולכן יש לאדם ליוזר שיהיה הוא נקי בזה, וכמו שנאמר ופקדתי את דמי יזרעאל על בית יהוא (הושע א), וכן נאמר גבי בעשא (מלכים-א טז), עיין שם ברש"י. ולכן נאמר (בצפניה ב) התקוששו וקושו, ודרשו רז"ל 'קשוט עצמך ואח"כ קשוט אחרים', דבלאו הכי נענש על כך... (צדקת הצדיק ס).

– אין זו הנהגת דרך ארץ בלבד מצד היושר והמוסר, אלא כן הוא גם במציאות, אי אפשר לו לאדם לקשט אחרים כל עוד הוא עצמו אינו מקושט. ומשמעות נוספת – קישוט האחרים נעשה בזה גופא שמקשט את עצמו (ע' חכמה ומוסר סוף אות קיט).

דף קח

'אבל רבנן לא. מאי טעמא? רבנן לא צריכי נטירותא'. גדר 'תלמיד חכם' לענין זה, כתב הרמ"א (יו"ד רמג,ב): שהוא מוחזק בדורו [כלומר בעירו, אפילו אם במקומות אחרים אינו נחשב כל כך בין ת"ח אחרים, מאחר שבעירו הוא תלמיד חכם ראוי להצילו ולפטרם ממיסי שמירה. ש"ך, מתשובות בנימין זאב] שיודע לישא וליתן בתורה, ומבין בדעתו ברוב מקומות התלמוד ופירושו ובפסקי הגאונים. אך אינו תלוי אם הוא תופס ישיבה אם לאו.

ודוקא אם תורתו אומנותו [אעפ"י שנוטל ממנה שכר בטלתו ממלאכות אחרות. רמ"ך בשיטמ"ק]. ואפילו יש לו מעט אומנות או מעט משא-ומתן להתפרנס בו כדי חייו ולא להתעשר, ובכל שעה שהוא פנוי מעסקיו חוזר על דברי תורה ולומד תדיר – הרי זה בכלל 'תורתו אומנותו' (שו"ע סם). ואין חילוק בין תלמיד-חכם עני לעשיר (ב"י בשם הראשונים. וע"ע בש"ך שם סק"ז). ותלמיד חכם המזלזל במצוות ואין בו יראת שמים – הרי הוא כקל שבציבור (שו"ע שם ג. דלא תימא הואיל

ואמרו (בהגיגה טו:): תלמיד חכם שסרח אין תורתו נמאסת, והו"א שעל כל פנים משמרתו הגם שאינו הגון, קמ"ל שאינו נפטר ממסים).
 ע"ע בתרומת הרשן שמב; פרקי אמונה ובטחון לחזו"א ג, כג-כד.

זו לשון חזון-איש (ב"ב ה, יח): 'יש לעיין, הלא גם רבנן צריכין לנהוג מנהג עולם ולא לסמוך על הנס כדאמרו (ברכות לה, ב) הנהג בהם מנהג דרך ארץ, ובשבת (לב, א) אל יעמוד אדם במקום סכנה. ובחולין (קה, א) אילו אבא הוי סיר נכסי כו'.

ואפשר שבעיר דכולהו רבנן כופין זה את זה לבנות חומה, אבל בעיר שדרין בה בני אדם ויש ביניהן רבנן, מטילין את החומה על המון העם ופוטריין את החכמים כמו שפטורין מן המס שהתורה פטרתן כיון שאינם משתדלים על השגת הממון בשביל עסקם בתורה, אין ליטול מהם ממזונם בשביל מס. והכי נמי מצאו חכמים שאין ליטול מהם לנטירותא, ואחרי שבאמת תורתן מגנת עליהן ואינם נתונים תחת מקרי הטבע כשאר בני אדם, כי השגחתו ית' הוא לפי מדת הבטחון שאדם משליך יהבו על בוראו ית', והלכך ראוי ת"ח לפוטרו מנטירותא ולהטל את החומה על שאר בני העיר. ואפשר לפי זה דגם רבנן כופין את שאר בני העיר לבנות חומה.

ויש לעיין עד כמה חייבין בני העיר לסלק המס של רבנן; הגע עצמך, עיר שכולה רבנן ואחד הדיוט, אם אתה מטיל עליו מס של כל העיר לא יספיק לו כל רכושו... ע"ש.
 ובחדושי חת"ס (ב"ב ז) כתב להסתפק בעיר שכולה רבנן. וע"ע תורת חיים לעיל פו, ובמובא ביוסף דעת ב"ב ז.

ז'הלכתא צריך למיקנא מיניה'. זה שאין מועילה אמירה בעלמא, כתבו הראשונים (ערמב"ם ור"ן, וכן נפסק בהו"מ קעה, ל): דוקא הסכמה לפני שקנה אבל לאחר שקנה, אם מחל לו המצרן כגון שבא וסייעו שם או שכרו ממנו, או ראהו בונה וסותר ומשתמש שם ולא מיחה בו ולא ערער, אף על פי שהוא בתוך הזמן הראוי לסילוקו – הרי זו מחילה ושוב אין יכול לסלק.
 וכן אם המוכר נמלך תחילה במצרן כדי למכור לו, ואמר לו שאינו חפץ בה – איבד זכותו גם ללא קנין (שו"ע שם סעיף לא).

[בסמ"ע כתב שזה דוקא אם הציע למצרן למכור לו באותו הסכום שמכר ללוקח, אבל הציע לו לקנות בסתם – אין מועיל. אכן לפי הטעם שכתב בהגהות אשר"י בטעם דין זה, שאינו גרוע ממה שאמרו להלן שאם המצרן מעכבו עד שיטרח למצוא מעות, ליכא לדינא ד'בר מצרא' – לטעם זה לכאורה גם כשהציע לו בסתם וסרב, שוב יכול למכרו לכל אחד. וצריך עיון (אגרות משה חו"מ ח"ב כא, ב. ע"ש)].

– רש"י פירש הטעם, שללא קנין יכול המצרן לומר משטה הייתי כך ולא אמרתי אלא כדי שלא יעלני בדמים. ומשמע שאם הוא מודה שמחל בלב שלם ועכשיו חוזר בו – איבד זכותו. והרי זה כשאר מחילה שאינה צריכה קנין.

[ואף לפי הסברא המובאת בר"ן ובנמוקי יוסף (ומובאת בב"י חו"מ קעה) שצריך קנין מפני שחושבים אנו כיש לו קנין קצת בגוף הקרקע – אין כוונתו שזכות זו נחשבת כדבר ממשי בעין שצריך בה קנין, שאין זו סברא שזכות בר-מצרא תחשב כדבר בעין שלא תועיל עליה מחילה. אלא הכוונה רק שרואים אותו כאילו יש לו 'קצת קנין' שאם קנו ממנו אין זה קנין דברים בעלמא].

ומשמע שאם עשה קנין – מועיל (עכ"פ למ"ד צריך קנין) אף לפני שלקח הלוקח ושוב אין המצרן יכול לחזור בו, שאם יכול לחזור הרי לא שייך קנין שכבר חזר הסודר לבעליו. ודוקא כשמוחל ללוקח מסויים

אך אם אמר בסתם שאינו חפץ בה – יכול לחזור, שאין כאן מחילה אלא אם כבר קנאה הלוקח, שכל שקנאה בשעה שאין המצרן חפץ בה – אין דין 'בר מצרא' (עפ"י חזון איש אה"ע עז, יג. וע' פרטים נוספים בד"ר זה בשו"ת אגרות משה חו"מ ח"א מד).

'השתא דאמרת צריך למיקנא מיניה, אי לא קנו מיניה, אייקור וזול ברשותיה'. נראה שהוא הדין לכולי עלמא כשלא נמלך בו והלך וקנה, ונתייקר או הזול – שהלוקח נחשב כשליח המצרן לכל דבר (תורא"ש).

'זבן במאה ושויה מאתן, חזינא אי לכולי עלמא קא מוזילא ומזבין יהיב ליה מאה ושקיל ליה'. תימה, למה יתן לו הקרקע כלל, יאמר לו הלוקח למצרן לא הייתי יכול למצוא בשום מקום אחר לקנות קרקע שוה מאתים במאה, וחכמים תקנו דין מצרן משום הישר והטוב שאומר לו המצרן ללוקח תמצא הרבה שדות לקנות במקום אחר, הנח לי לקנות סמוך למצרי, והרי כזה לא יוכל למצוא במקום אחר, ודומה למתנה שאין בה משום דינא דבר מצרא?
ויש לומר דלא פלוג חכמים, שכיון שמכר הוא ובאלו הדמים היה מוכרה לכל אדם – זכה בה המצרן (תורא"ש).

'זבן במאתן ושויה מאה, סבור מינה מצי אמר ליה לתקוני שדרתיך ולא לעוותי. אמר ליה... אין אונאה לקרקעות' – שפעמים קונה אדם קרקע בהרבה יותר מדמיה, הלכך אין זה עיוות השליחות [ואין זו גזרת הכתוב גרידא למעט קרקע מדין אונאה, אלא כך היא שוויה] (עפ"י תורא"ש. ודוקא כאן שאינו שליח ממש אלא לעצמו קנהו, אבל שליח שנתאנה או הוטעה – יש טענה של עיוות השליחות. עפ"י רמב"ם וראב"ד; הר' יהונתן; מאירי).

(ע"ב) 'זבן מעכו"ם, דאמר ליה: ארי אברחי לך ממצרא' – 'זאין לך טוב וישר מזה' (לשון רש"י). ואף על פי שהמצרן טוען מי ביקשך להבריח ארי מעלי הלא גם בידי היה הדבר להבריחו שהרי הגוי רצה למכרו והייתי אני קונה ממנו – יכול הלוקח להשיבו, מהרתי בדבר שמא ע"י ההתמהמהות יימלך הנכרי מלמכור, או היה מוכרו לנכרי אחר, ונמצא נשאר ארי בצידך.
ואע"פ שכתת, לאחר שקנה, יכול לעשות הישר והטוב ולתת הקרקע למצרן, וימצא לו קרקע במקום אחר (תורא"ש) – אך כיון שבשעה שקנה לא חל עליו חיוב זה שהרי עשה מצוה גדולה בקנייתו זו, שוב אינו חייב יותר (עפ"י שטמ"ק; תרומת הדשן שלה. ומכאן דן על כיו"ב – כשמיהר הקונה לקנות כדי שלא יקנה הגוי השכן). יתכן גם טעם נוסף, שתקנת חכמים היא להשאירו ביד הלוקח כדי שימהר כל אחד לקנותו ולא תיפול ביד גוי. ונראה מכך שהראשונים לא כתבו כן, שנקטו כהנחה ברורה שסילוק הלוקח הוא כקנס על שעשה שלא כדין שלקח לפני המצרן. ועל כן פשוט שבאופן שכד"ר עשה אין מקום להוציא מידו.

'הני ציירי והני שרי לית ביה משום דינא דבר מצרא' – שיכול לומר חפץ אני בצרורים וחתומים שטוב להצניעם. וכן במוותרים – יאמר אני חפץ להוציאן ומזומנים להוציא (תורא"ש).
צריך לפרש שאין יכולים עתה לצרור או להתיר. ע' בשיטמ"ק.

'הני ד' בני מצרני דקדים חד מינייהו וזבין – זביניה זביני, ואי כולוהו אתו בהדי הדדי – פלגו לה

בקרנזיל' הרמב"ם (שכנים יב,ה) פירש (שלא כשאר ראשונים) שהמדובר על הזכות לסלק את הלוקח; שאם לקחה אדם אחר ובא אחד מן המצרנים וסילקו – זכה בה הוא. ואם באו כולם כאחת ללוקח – הרי היא מתחלקת בין כולם.

וטעמו של הרמב"ם שלא פירש שמדובר כשהיא אצל המוכר, שהרי מבוואר בגמרא לעיל (בדין המוכר לנכרי, וברש"י ורמב"ן) ש'דינא דבר מצרא' אינו חל על המוכר אלא על הקונה. וכאן שגם הקונה הוא מצרן ואילו קדם וקנאה הלא אינם יכולים לסלקו, הרי שאין על שאר המצרנים דינא דבר מצרא כלפיו להוציאה ממנו, ואם כן גם אם באו כולם כאחת ואח"כ קנה רק אחד מהם – אינם יכולים להוציאו. ואולם אדם מבחוץ שקנה, כיון ש'דינא דבר מצרא' מחייבו להחזיר את השדה, מובן שיכולים כולם לסלקו.

[ושאר הראשונים סוברים שכשבאו כולם מקודם, מיד חלה זכותם לסלקו והרי כולם שותפין באותה זכות, לכן גם אם קנה לבסוף אחד מהם – לא תועיל קנייתו, והרי הוא כלוקח חיצוני שהרי חלה זכות 'בר מצרא' על כולם כאחת, כשותפין, ושוב אין יכול לזכות בזכות זו לבדו.

– כן באר הגר"ח הלוי (בחדושים על הש"ס). ושייך לנידון זה את מחלוקת הראשונים כשיש חמשה מצרנים, שנים ברוח אחת, והשלשה כל אחד ברוח אחרת – האם חולקים את השדה לחמשה חלקים שוים, או שמא חולקים לארבעה, ואת החלק האחד מתוך הארבעה – חולקים לשנים. ותורף השאלה – ביאר – האם זכות 'בר מצרא' חלה לכל אחד בנפרד. וא"כ אין חילוק בין מצרן גדול לקטן שהרי גם אם קדם הקטן וקנאה כולה – אי אפשר לשאר המצרנים לסלקו, או שמא כולם נידונים כישות אחת הזוכה בזכות אחת אלא שאח"כ חולקים ככל חלוקת שותפים, כל אחד בהתאם לגודל חלקו. עוד על מחלוקת ראשונים זו ע' ביצחק יקרא מהדו"ק סא ובמובא בב"ב ה).

דף קט

'בדלא מטא יומא דשוקא'. לאו דוקא, אלא הוא הדין כשהפירות צריכים עדיין לקרקע, שמין לו. רק מסתימת הברייתא 'שמין לו' משמע דמי כל הפירות ולא חלקם, לכך מעמיד בפירות גמורים אלא שמפסיד אם יקטפם עתה. וגם מדקתני 'הגיע זמנו לצאת' משמע שנתבשלו הפירות, שאין לך אדם מקבל שדה ומניחו מלא ויוצא (רמב"ן). הרשב"א העיר על הפירוש הראשון דאדרבה מכך שאמרו 'שמין לו' משמע שאין נותנים לו אלא במה ששוה עכשיו. והסכים לפירוש השני, שכל החוכר לשנים, לא לשנים בלבד הוא חוכר אלא לתבואות אותן שנים, ואם לא נגמרו עדיין לא הגיע זמנו לצאת).

ולכך העמיד בסלקא (= תרדין) וירקא, שאילו בתבואה אין להעמידה, שכיון שאינה צריכה לקרקע יעקרנה ויטלנה ותהא אצלו עד יומא דשוקא שהרי אינה נפסדת בכך (חדושי הר"ן). ולא העמיד בפירות האילן, כי בהם אין חידוש שמשאירם באילן וקוטפם מעט מעט עד יום השוק. אמנם בירק השמיענו שאין משהה אותם אפילו עד יום השוק משום שבינתים מבטל את הקרקע, אלא שמין לו כמה הם שוים באותו יום (ראב"ד).

'שאני התם דאמר קרא ויצא ממכר בית – ממכר חוזר, שבה אינו חוזר. ונגמר מיניה? התם זביני מעליא הוא ויובל אפקעתא דמלכא היא'. הגר"ח הלוי (בספרו הל' מלוה כא) באר שאין הכוונה ללמוד מעצם דין חזרת יובל – שגזרת הכתוב היא שאין שבה חוזר, ואין כל קשר בין דיני יובל למקבל שדה

א. הרי"ף והרמב"ם (שכירות ה,ט) גורסים להפך: קטנית – לא יורענה תבואה. תבואה – יורענה קטנית. ובבבל וכיוצא בה לא יורענה קטנית מפני שהקטנית שם מכחשת את הארץ. [ובתורת חיים צדד שלהרמב"ם – שלא כלפרש"י – אין לשנות ממין אחד למין אחר השהו לו, רק למין המכחיש-פחות מותר].

ב. בקבלנות למחצה ולשליש ולרביע, פרש"י שמוותר לשנות אף משעורים לחטים – שמניחים שנות לו לבעל הקרקע להרוויח יותר גם במחיר כחש הקרקע (וכן הסכים הר"ן קט. וכ"כ הרמ"ך שם).

והרמב"ן סובר לאיך גיסא, שבוה אסור לשנות אפילו מחטים לשעורים, שהרי חולק הוא במה שזרע זה ושמא אין חפץ באותו המין (עפ"י הגר"א כאן ולהלן קט. ושם פירש שכן גם דעת הרמב"ם).

דף קז

רנז. אילן העומד במיצר שבין שנים – למי שייכים פירותיו?

אילן שבמיצר בין השדות, רב אמר (וכן היו נוהגים העולם במקומו של רב יהודה. עשיטמ"ק): החלק הנוטה לכאן – לכאן, והנוטה לכאן – לכאן. (פרש"י: הנוטה – ששרשיו נוטים לצד אחד. והתוס' וש"ר פרשו: שנופו נוטה לצד אחר). ואין חולקים בפירות אלא כשנוטה במידה שוה לשניהם, אז חולקין בשוה אפילו אם יש ברשותו של אחד מהם יותר פירות מברשותו של חברו. ושמואל אמר: לעולם חולקין בפירות, גם אם נוטה יותר לצד אחד.

א. לפרש"י מדובר כשהאילן ברשות האחד, ושרשיו כפופים לרשות חברו, ובוה נחלקו רב ושמואל אם הולכים אחר השורשים או חולקים.

והתוס' סוברים שלעולם הולכים אחר מקום נטיעת האילן ולא אחר הנוף, ורק כשהאילן על המיצר ממש, והשורשים מתפשטים הנה והנה בשוה [או כשאין ידוע להיכן נוטים. תור"פ], בוה נחלקו רב ושמואל האם הולכים אחר מקום הנוף או חולקים. ואם השורשים נוטים לרשות אחת – בתוס' משמע (וכן מפורש בתור"פ) שהולכים אחר מקום השורשים. ובחדושי הר"ן מפורש שהולכים אחר מקום עמידת האילן ולא אחר השורשים.

ב. הלכה כשמואל בדינים, הלכך אילן העומד על המצר אעפ"י שנוטה לתוך שדה אחת – חולקים בפירותיו (ערמב"ם שכנים ד,ט; חו"מ קנה,כט; קסז,ב. וע"ש בטור ובסמ"ע). ואולם במקומות שנהגו שכל אחד נוטל מפירות הענפים שבצד רשותו – הולכים אחר המנהג (עפ"י ראב"ד ומאירי).

דף קח

רנז. האם ישנם אנשים הפטורים מההוצאות / המסים דלהלן:

א. בניית חומת העיר – להבטחתה מפני אויבים.

ב. חפירת בארות מים לאנשי העיר.

ג. פתיחת סתימות בנהר, המעכבות את זרימתו – לצורך השקיית השדות.

ד. פתיחת תעלות ניקוז שלא ייסתמו ויעלו המים על גדותיהם.

א. בניית חומת העיר ושעריה – מן הכלל גובים להוצאה זו, ואפילו מיתומים, מלבד תלמידי חכמים (שתורתם אומנותם. יו"ד רמג,ב) שאינם צריכים שמירה, שתורתם משמרתם.

ב. מס לצורך התקנת בארות מים לשתייה (ורבנו חננאל מפרש: להסרת מכשולי הרחובות) – מוטל על כולם, גם על תלמידי החכמים. אלא שאם יוצאין בני העיר לחפור בעצמם, ואין גובין מעות לשכור פועלים – תלמידי חכמים פטורים, שגנאי הוא להם לצאת לעבודה זו.
הרמ"ך נסתפק אם צריכים לשלוח אנשים אחרים במקומם לעבוד.

ג. פתיחת סתימות הנהר – אין חייבים בה אלא בעלי השדות והגנות מן הסתימה ולמטה, לא העליונים.

ד. פתיחת תעלות ניקוז שלא ייסתמו ויעלו המים – אין חייבים בה אלא העליונים ממקום הסתימה שהם הניזוקים על מהסתימה, לא התחתונים ממנה.

רנח. א. מהו 'דינא דבר מצרא'? האם הוא מוסכם על הכל?

ב. באלו אופנים ובאלו אישים אין קיים דין זה?

ג. אדם שקנה קרקע, ובא המצרן לסלקו משום דינא דבר מצרא – מה הדין כאשר השתנה מחירה בינתיים, ומה הדין כאשר שילם עליה הקונה יותר או פחות משויה האמתי?

ד. כאשר ישנם כמה אנשים שהם בני המיצר – כיצד חל 'דינא דבר מצרא'?

א. הבא למכור קרקע, זכות קדימה יש לבן-המיצר (=בעל הקרקע הגובלת עם אותה קרקע) לרכוש אותה הקרקע. ואמרו חכמים שיכול הוא לסלק ממנה בדמים אדם אחר שקנאה, לפי שאסרו לאדם אחר לקנותה עד שיוודא אצל המצרן שאינו חפץ בה – משום ועשית הישר והטוב בעיני ה', שהרי הקונה אינו מפסיד כל כך, שיוכל למצוא קרקעות במקום אחר, ואין לו להטריח על המצרן להיות נכסיו מפורדין (רש"י).
לפרש"י, רב נחמן (ורב יהודה אמר רב) אינו סובר כלל תקנה זו. ולפי התוס' ושאר ראשונים אין בדבר מחלוקת.

כשהמצרן נותן רשות לאחר לקנותה, לדברי רבינא (וי"ג רב יהודה) אין צריך לעשות עמו קנין אלא די במתן רשות בדברים, אבל הסיקו הלכה כנהרדעי שצריך לעשות קנין.

א. אם המצרן סייע במכירה זו או נעשה שליח למכור – אבד זכותו אעפ"י שלא עשה קנין (מובא בר"ן).

וכן אם ידע המצרן במכירה ושתק ולא תבע את הלוקח בזמן קרוב, כגון ביומו או קרוב לו – בוטל דינו (ר"י אלברגלוני בשם גאון). וכן כתב הרמב"ם (שכנים יד, ב) שאפילו ראהו בונה וסותר כל שהוא ומשתמש ולא מיהה – הרי זה מחל [וי"א ראהו משתמש דוקא. עמאירי]. ואין צריך קנין אלא באומר לו קודם מעשה לך וקנה [שבלא קנין יכול לומר משטה הייתי בכך או נוה לי היה שתקנה תחילה ואטלנה ממך].

היה המצרן במדינה אחרת או חולה או קטן, אין יכול לסלקו לאחר זמן, שאם אתה אומר כן – אין אדם יכול למכור קרקע שהרי הלוקח אומר, לאחר כמה שנים תצא מידי (רמב"ם שכנים יד, ג בשם הגאונים).

ב. הלוקח נחשב כשלוחו של המצרן בלקיחתו, כאילו קנאה בשבילו [ועדי קנין של הלוקח יכתבו השטר בשם המצרן, ואין צריך קנין אחר. תורא"ש]. ולפיכך כתב הרמב"ם (שכנים יג, ז) שאין לבעלי חובות של הלוקח זכות טירפה מבין המצר. ואם השביח הלוקח את הקרקע או בנה בה – רואים אותו כיוורד לתוך שדה חברו ונוטל ההוצאה. ואם הפסידה – מנכים לו מן הדמים.

ואולם פירות שאכל קודם שהביא המצרן מעות לסלקו – שלו הוא ואין מחשב אותם לניכוי הדמים (עפ"י ר"ן).

ב. האופנים שאין שייך בהם דינא דבר מצרא:

א) קנה שדה באמצע שדותיו של המוכר, שאינה גובלת עם המצרנים. ודוקא כשאותה שדה עשויה להימכר בפני עצמה כגון שהיא עידיית או זיבורית, שלא כהשדות ססביבותיה, אבל בלאו הכי חוששים שהוא מערים לקנות את זו בראשונה, ושוב יקח את השאר ויטען עליהם שהוא המצרן.

באופן זה לאחר שלקח באמצע, יש אומרים שאי אפשר למצרנים לסלקו אלא מהקרקע שלקח באחרונה שהיא גובלת למצרנים, אבל לא מהשדה שבאמצע. ויש אומרים שאם ההערה ניכרת לבית דין – מסלקים אותו מהכל (ערמב"ם שכנים יג,ה, רמ"ך בשיטמ"ק ומאירי).

ב) במתנה אין 'דינא דבר מצרא', ודוקא כשלא כתבו לו אחריות (אחריות מכל הבא מחמתו, הנהוגה רק במכר ולא במתנה. ע' שיטמ"ק), אבל כתב אחריות – ודאי מכר לו.

ג) במקום שיש הפסד למוכר אם ימכרנו למצרן, אם בשל טיב התשלום או מחמת עיכוב התשלום.

בכלל זה: כשמכר כל נכסיו שבכל מקום לאדם אחד – שאם נבטל מכירת שדה זו, עלול להפסיד את כל מכירתו; מכר כדי לקנות שדה טובה או קרובה הימנה, ואם יתעכב להמתין למצרן, שמא כבר תימכר אותה שדה שבא לקנות; כשנצרך הכסף למטרות דחופות: כגון למס המלך, למזונות האשה והבנות ולקבורת המת (לפירוש אחד בתוס', אף כשלוה כבר וקברו); כאשר אין מעות ביד המצרן מזומנות בידו; המעות שמקבל מהקונה, טובות יותר במשקלן או בחריפותן, וכל כיו"ב.

א. כשלוקח טוען אחת מהטענות הנ"ל, והמצרן מכחישו ואפילו מביא אמתלא לדבריו – על המצרן להביא ראיה, ואם לא הביא – משביע ללוקח היסט (עפ"י רמב"ם שכנים יב,יא; מאירי).

ב. המוכר כל נכסיו לאחר, אין שם דינא דבר מצרא אפילו יאמר המצרן אקנה אני כל נכסיו שאין לו זכות בדבר (רמב"ן). גם משום שאינו מצוי אדם שיקנה כל נכסיו ביחד הלכך כשמזדמן הדבר אין לו להודיע למצרן, שמא בתוך כך יימלך הלוקח מליקה, ולא תקנו לעשות הישר והטוב למצרן שהיא רע למוכר (עפ"י תורא"ש. וכיו"ב כתבו המאירי ורמ"ך – שלא כיש אומרים).

יש מצדדים שדין זה אמור רק כשנכסיו מפורזים אבל לא כשכולם במצר אחד. ויש חולקים (ע' שיטמ"ק מהרמ"ך).

ד) כשיש הפסק מה בין השדות, שאי אפשר לחבר אפילו תלם אחד משדהו לאותה שדה.

ה) שדה ממושכנת – יכול למכרה למלוה שהיא ממושכנת בידו, שהוא עדיף על המצרן.

אין המצרן יכול לעכב מלכתחילה שלא ימשכנה לאחר אלא לו – שיכול בעל השדה לומר: השני נוח לי יותר ממך להיות בעל חובי. וגם אם דעתו של המלוה לשקעה אצלו ומערים הוא על ידי ההלוואה והמשכון, הואיל ואי אפשר לעמוד על הדבר [ולהזקיקם לחרם ולשמתא – אין זו עשיית הישר והטוב] – אין כאן דינא דבר מצרא (רמב"ן). ובתורא"ש הסיק שהכל לפי ראות הדיינים, שאם ראה להם שכונתו להערים, אין הערמתו מפקעת כח המצרנות.

וזה שהשדה ממושכנת אצלו, אינו מעכב את בעליה למכרה לאחרים, ואין צריך לומר שאין לו זכות 'מצרן' בשדה הסמוכה לשדה הממושכנת (רמב"ן. וע' חו"מ קעה, נו).

ויש אומרים שיכול המלוה לסלק המצרן [י"א דוקא במשכון שאי אפשר לסלקו במעות] (מאירי עפ"י רש"י סח; תורא"ש עפ"י הר"ש. וכן צדד רעק"א לשמוע מתוס' עג:). וצדד בתורא"ש לפי זה שמא אין לעשות תחילת המשכנתא בלא דעת המצרן.

(ו) אינו נחשב 'מצרן' על ידי שיש לו בית או אילן בקרקע, כשאין לו קנין בקרקע עצמה (שיכול בעל הקרקע לסלקו בכל עת (כ"מ מ' הרמב"ם), או לאחר זמן שקבעו ביניהם. כ"מ מרש"י רא"ש ועוד), הלכך יכול בעל הקרקע למכור קרקעו לכל אדם.

(ז) המצרן רוצה הקרקע לזריעה והלוקח לקחה למגורים – אין דינא דבר מצרא, מפני ישוב הארץ. הר' יהונתן פירש דין זה כשאין אחד מהם מצרן, ומדין קדימה יש להעדיף את הקונה לישוב. ולדבריו משמע שנוהג כאן דינא דבר מצרא הגם שאחר רוצה ליקח לדירה.

(ח) לפירוש התוס' והרי"ף ועוד ראשונים, במקום שהקרקעות הפקר וכל הרוצה יכול להחזיק בהם ולשלם מס למלך – לדעת רב ורב נחמן אין המצרן מסלק את המחזיק, שהרי עד עתה יכול היה גם הוא להחזיק ולא החזיק [וגם מפני שאין ודאות שימצא במקום אחר. עפ"י ראשונים]. ולדברי נהרדעי אף בזה קיים דינא דבר מצרא.

א. המוכר שדהו בהקפה – אין בו דינא דבר מצרא אלא אם המצרן רוצה לפרוע המעות מיד, שיכול המוכר לומר שמעדיף את פלוני שיהא חייב לו (רמב"ן ור"ן).

ב. רבנו תם הורה שאין נוהג דינא דבר מצרא אלא בקרקע העומדת לזריעה, שיכול לחרוש שתיהן בבת אחת, אבל אין דין מצרנות בבתים. וכן דעת הרמ"ה. וכמה ראשונים (עתורי"ד רשב"א ור"ן) חולקים. ויש שכתבו שהמנהג פשוט שדין זה נוהג גם בבתים (ע"ע תרומת הדשן שלא (שמ); תשובות מיימוניות קנין טז, יז; שו"ת מהרי"ל עז; טוחו"מ ערה).

וכתב הרמב"ם (שכנים יג, ד) שבהחלפת חצר בחצר – אין דינא דבר מצרא, אבל החליף חצר במטלטלין – יש.

האישים שאין בהם דינא דבר מצרא:

כשהמוכר נכרי;

כשהקונה נכרי [אבל משמתיים את המוכר עד שיקבל עליו כל אונסים הבאים מחמת הנכרי];

א. חייבוהו לקבל אחריות מיד ואין ממתנינים עד שארע נזק – כתב בתורא"ש: החמירו חכמים לקונסו שיכתוב לו שטר שעבוד על נכסיו, ויחול שעבודו מעתה.

וכל עוד לא קיבל עליו אחריות, אף על פי שארע אונס מחמתו – אינו חייב בו (ראב"ד). וגם אין משמתיים אותו עד שישלם (מאירי). ויתכן שלדעת התורא"ש משמתיים – יעו"ש).

ב. אין מחייבים אותו לקבל אחריות אלא כשיש ישראל אחר הרוצה ליקחנה באותם דמים שנתן העכו"ם, אבל אין מחייבים אותו למוכרה בפחות לישראל (עפ"י תוס' ותורא"ש). ואם רואים שהנכרי מתכוין לקנות שם כדי להשחית נחלת ישראל, כגון בשכונת היהודים או שיש ערמה בדבר – הכל לפי ראות הדיינים (תורא"ש).

וברמ"ך בשיטמ"ק משמע שבכל אופן צריך לקבל עליו אונס הגוי.

כשהקונה הוא בעלים הראשונים של השדה – אין המצרן מוציא ממנו;

א. אם באו שניהם לקנות מלכתחילה, הבעלים הראשונים והמצרן – המצרן קודם (ר"ן).

ב. מסתבר שגם היורש מהבעלים הראשונים נידון כמותו (ר"ן).

ג. הבעלים הראשונים אינם יכולים לעכב מלמכור לאדם אחר (עפ"י רמב"ן. וכן צדד הרמ"ך).

אשה או יתומים שקנו, אין בהם דינא דבר מצרא – שאין דרכם לחזור אחר קרקעות לקניה;

א. דוקא אשה שאינה יושבת תחת בעלה או אף בנשואה ובשיש לה נכסים ידועים, הא או הכי – הערמה היא (עפ"י רשב"א. ועשיטמ"ק מהרמ"ך).

טומטום ואנדרוגינוס – אין המצרן יכול לסלקם (רמב"ם יב,ה). ויש חולקים באנדרוגינוס (מובא במאירי).

ב. לדברי הר"ה בשם אביו, כאשר ללוקח אין קרקע ודחוקה לו השעה ואילו המצרן אינו צריך לה אלא להרווחה בעלמא – אין בה דינא דבר מצרא. ואין הדבר מוסכם (ע' ב"ב ה ובראשונים; תרומת הדשן שמו).

בשותפים אין דינא דבר מצרא.

הגאונים פירשו במוכר שדהו לשותפו בעסקים [או בשדות אחרות. ר"ת וריב"ן], אעפ"י שאינו מצרן – אין למצרן זכות קדימה.

ורש"י פירש שמכר לו השותף את חלקו בשדה שהם שותפים בה, אין יכול בעל השדה הסמוכה לומר לקונה נחלק ביננו כדין שני מצרנים אלא השותף נחשב כמצרן בכולה. בספר תורת חיים פירש בשותפים הקונים קרקע אין בהם דין בר מצרא, שאין דרכם לחזור ולטרוח אחר קרקעות, שכל אחד סומך על חברו.

א. לדעת אחד מהגאונים (ערמב"ן ור"ן), שדה של אחים או שותפים שמכר אחד מהם את חלקו לאחר, נחלקו אמוראים האם יכול אחד השותפים לסלק הלוקח מדין 'בר מצרא'; לרב יהודה אמר רב אינו יכול מפני שאין חלקו בשדה מבורר. ולרב נחמן יכול לסלק [ואפילו היה הלוקח מצרן. מאירי]. ולדברי נהרדעי, לא רק שיש לו זכות בר מצרא בשדה המשותפת אלא אף בשדה הגובלת לה.

ב. נחלקו הדעות אם אריס בקרקע סמוכה [כשאי אפשר לסלקו במעות], דינו כמצרן אם לאו (מובא במאירי).

ג. לגרסת בעל הלכות גדולות, בשכני העיר מול שכני השדה אין דינא דבר מצרא. וכן בשכן ותלמיד חכם, וכן בקרוב ות"ח, אבל שכן וקרוב – ספק. ואולם לגרסת שאר הראשונים אין מקור לדינים אלו.

ע"ע דינים רבים נוספים במאירי.

ג. מבואר בגמרא שהואיל והמצרן זכאי ליקח הקרקע כל עוד לא ויתר על זכותו בקנין, הרי אם לקחה אחר ואח"כ נשתנה המחיר (וכן למ"ד אין צריך קנין, כשלקח ללא שנמלך במצרן תחילה. תורא"ש) – כאילו נשתנה ברשותו של המצרן לפי שאין קניינו של האחר כלום, הלכך המצרן משלם כפי המחיר שהקונה שילם כשקנה, בין אם הוקרה מאז בין אם הוזלה.

קנה אחר במחיר מוזל, אם היה המוכר מוזיל גם לאחרים – נותן המצרן לקונה אותו הסכום ששילם. ואם רק לקונה הזה הוזילה ולא לאחר – משלם לו המצרן כשוויה המלא. קנה ביוקר מהרגיל, הסיקו שכיון שאין אונאה לקרקעות, משלם המצרן כפי המחיר היקר ששילם זה.

ד. כאשר ישנם כמה מצרנים, אם כולם באים לתבוע קנייתם – חולקים אותה ביניהם לפי מיצרי שדותיהם. אם היו ארבעה סטובבים אותה מד' רוחותיה – חולקים ב'קרנוזיל', שני אלכסונים החוצים זא"ז. אם קדם אחד וקנה לפני שבאו כולם לתבוע – מה שקנה קנה.

אפילו זה שקנה היה מצרן מצד אחד והאחר מכמה צדדים (מאירי).

ואין הבדל בדין כשאחד מן המצרנים הוא תלמיד חכם. (רש"י בד"ה שכיני).

רנט. הרוצה למכור שדהו ובאים שנים לפניו לקנותה, ואין אחד מהם מצרן – מי מהאישים דלהלן קודם לחברו?

א. שכן העיר ושכן השדה.

ב. שכן ותלמיד חכם.

ג. קרוב ותלמיד חכם.

ד. שכן וקרוב.

דיני קדימה במכירת שדה (כהשאת עצה לדרך ישר וטוב. ערש"י):

א. שכני עיר קודמים לשכני שדה.

א. גם אם שכן העיר אינו דר בסמוך אליו ממש אלא שהוא מיושבי עירו (פוסקים קעה,ג).

ב. התוס' פירשו כששניהם מצרנים, שכן העיר מצד זה ושכן שדה מצד אחר.

ב-ג. תלמיד חכם קודם לשכן ולקרוב.

ד. שכן קודם לקרוב.

כתבו כמה פוסקים שאין נחשב 'שכן' אלא חבירו הרגיל עמו, ולא זה שדר על ידו גרידא.

והרמ"א הביא שיש מי שחולק. ובש"ך תמה על כך.

א. קדמו אלו שכנגדם ולקחו – אין מוציאים מידם (רי"ף).

בן המצר – קרוב לכולם, ומוציא את הקונה אפילו הוא שכן קרוב ות"ח ואילו בן המצר הוא

רחוק ועם הארץ (רמב"ם, וכ"כ רש"י). ויש מי שחולק (כדלעיל לגרסת בה"ג).

ב. כששניהם קרובים או תלמידי חכמים או שנכים, אעפ"י שבאו שניהם ביחד, יכול וראוי למכור

כולה למי שקרובה דעתו אצלו (רמ"ך בשטמ"ק).

דף קט

רס. האריס בצאתו מן השדה בתום זמנו, האם יש לו זכות בדברים הבאים?

א. שבה שהשביחו העצים שבשדה.

ב. אילנות שצמחו בשדה כשהיתה ברשותו.

ג. פירות המחוברים לקרקע.

א. נחלקו אביי ורבא בשבח שקמה (= אילן שיעודו לעשות מענפיו קורות) שניתוסף בזמן האריסות, האם שמים

אותו לאריס בצאתו (לא כל שיעור השבח אלא כפי שנותנים לשתל. חזו"א) אם לאו.

א. הלכה כרבא שאין לו לאריס בשבח שקמה (רמב"ם שכירות ה, י וש"פ). ומחלוקתם במקבל סתם,

האם שבה זה נכלל בהסכם, אבל אם פירשו – הכל לפי תנאם (עחזו"א).

וכן הדין בחוכר. ובין בשבח של אילנות ישנים בין באילנות שצמחו בזמן האריסות (מאירי).

ב. באילן העושה פירות, מודה אביי שאין לו חלק אלא בפירות ולא בהתעבות ענפיו, שלא ירד

אלא לכוונת הפירות (תוס' ור"ן עפ"י משמעות הגמרא).